

ÖZBEK MİZAHINDA NASRETTİN HOCA TİPİ VE FIKRALARI

The Anecdotes and Figure of Nasreddin Hodja in Uzbek Humor

*Selami FEDAKAR**

Özet

Mizahî ürünler, yaratıldığı toplumun zekâsını, eleştirel yönünü, toplumsal ve ahlakî değerlerini sözlü geleneğin en kısa yolları kullanarak açıkça ortaya koymaktadır. Türk sözlü kültürünün temel unsurları içinde yer alan fıkralar, Türk dünyasının ortak değerlerini ve Türklerin olaylara kendilerine özgü bakışını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Türklerin mizah anlayışını açık bir şekilde sergileyen fıkraların en tanınmış tipi Nasreddin Hoca'dır. Bu makalenin konusu, diğer Türk boylarında olduğu gibi, Özbek Türklerinde de millî bir tip haline gelmiş olan Nasreddin Hoca tipi ve fıkralarıdır. Makalede öncelikle, Özbek Türkleri arasında anlatılan Nasreddin Hoca fıkralarının yaratıldığı ortamın daha iyi anlaşılması için, Özbek mizahındaki "askiye", "laf" ve "latife" türleri tanıtılmış ve bu türlerin genel özellikleri belirlenmiştir. Özbekler arasında "Afandi" olarak bilinen Nasreddin Hoca tipine geçmeden önce Özbek fıkralarındaki mahallî tipler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra, Nasreddin Hoca tipi ve ona bağlı olarak anlatılan Özbek fıkralarının kendine has özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Latife, Nasreddin Hoca, Mizah, Özbek Mizahı.

Abstract

The humoristic creations clearly demonstrate the intelligence, the understanding of criticism, ethical values of a society by using the shortest ways of oral tradition. The anecdotes which are the main creations of Turkic verbal culture have a special importance as a result that they show the shared values among Turkic societies, and they also pertain an understanding of Turkic people.

The anecdotes of Nasreddin Hodja clearly demonstrate the understanding of humor among Turkic people. The aim of this paper is to introduce and discuss the anecdotes and figure of Nasreddin Hodja who has become a national figure among Uzbek Turks, as is the case for the other Turkic societies. First of all, in order to provide a better understanding of the context in which the anecdotes of Nasreddin Hodja have been created, the genres of "Askiye", "Laf" and "Latife" and their main aspects are introduced. Then, before providing information and discussing Nasreddin Hodja who has been known as "Afandi" among Uzbek Turks, some information on "local figures" in Uzbek humor has been given. Finally, the figure of Nasreddin Hodja and the anecdotes attributed to him are evaluated.

Key Words: Anecdotes, Jokes, Nasreddin Hodja, Humor, Uzbek Humor.

Türk sözlü kültürünün en tanınmış karakterlerinden olan Nasrettin Hoca, Türkçenin konuşulduğu Türkistan'dan Macaristan'a, Sibiry'a dan Kuzey Afrika'ya kadar çok büyük bir coğrafi alanda bilinmekte ve fıkraları anlatılmaktadır. Nasrettin Hoca fıkraları, bu coğrafi alan içinde yaşayan toplumlarda, özellikle

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. E-Posta: selami.fedakar@ege.edu.tr

Türk boyları arasında çok büyük bir yaygınlığa sahiptir. Nasrettin Hoca fıkralarının sayıca en fazla ve en yaygın olduğu Türk boylarından biri Özbek Türkleridir.

Bu makale, ülkemizde hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız, Özbek Türkleri arasındaki Nasrettin Hoca tipi ve fıkralarının tanıtılması ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamızda, öncelikle Özbek folklorundaki mizahî türler tanıtılmış, daha sonra ise Özbek Türkleri arasındaki Nasrettin Hoca tipinin ve fıkralarının özellikleri üzerinde durulmuştur.

Özbek Türkleri arasındaki Nasrettin Hoca tipi ve fıkralarına geçmeden önce, Nasrettin Hoca fıkralarının Özbek Türkleri arasında çok yaygın olmasında, gelişmesi ve şekillenmesinde etkili olan Özbek mizah türleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Özbek Türklerinin folklorunda mizahi özelliklere sahip müstakil üç tür bulunmaktadır. Bunlar; “askiye”, “laf” ve “latife” türleridir.

Özbek folklorunda müstakil bir tür olarak kabul edilen askiye, iki kişi veya iki grubun serbest veya belirli bir konuda karşılıklı olarak birbirleriyle laf yarıştırmalarından oluşmaktadır. “Askiye kelimesi, Arapça ‘zeki’ kelimesinden alınmış olup söz söylemede usta, bilgili ve keskin zekâlı anlamlarına gelmektedir. Arapça ‘zeki’ kelimesinin çokluk şekli olan ‘azkiye’, daha sonraları telaffuzda değişerek askiye şeklini almıştır. Askiye sanatını icra eden kişilere ‘askiyeçi’ denilmektedir.”¹ Özbek folklorundaki askiye türü üzerinde çalışan Rasul Muhammedaliyev, askiyelerin icrası hakkında şu bilgileri vermektedir; “Askiye gelenekte, halkın toplu olarak bulunduğu alanlarda, düğünlerde ve misafirliklerde icra edilmektedir. İki veya daha fazla kişi, topluluk önünde belirli bir konu hakkında karşılıklı olarak söz söyler.”² Hazırcevaplık askiyenin en önemli şartıdır. Çünkü usta bir askiyeci, rakibinin hücumunu veya cevabını duyar duymaz akla yatkın, güzel ve komik bir cevap vermek zorundadır.³ Askiye, kelime ve cümlelerdeki şaka, istihza, ince alay ve mizaha ait renkli mecazî anlamları sezerek bu kelimelere uygun cevap bulabilmeden ibaret söz sanatıdır.⁴ Askiyenin pek çok türü olmasına rağmen, bu türlerden en yaygın ve geleneksel olanı “payrav” adını almaktadır. Payrav, askiyenin belirli bir konu etrafında icra edilen türüdür. Meyve adları, kuşlar, mevsimler vb. gibi konuların tema olarak seçilmesi payravda geleneksel bir hale gelmiştir. Payravda askiyecilerin belirlenen konunun dışına çıkmamaları gerekmektedir. Belirlenen konunun dışına çıkan askiyeciler mağlup sayılmaktadır.⁵ Özbek bilim adamlarının bu tür hakkında yaptıkları araştırmalardan anlaşılacağı üzere, askiyenin esasını hazırcevaplık, karşılıklı olarak mecazî ve kinayeli sözler söyleyerek rakip askiyeciyi alt etmek oluşturmaktadır.

Özbek folklorundaki mizah türlerinden bir diğeri de “laf”tır. Laf sanatını icra eden kişiler “lafçı” adını almaktadır ve bu tür, askiye ile oldukça benzer bir yapıya sahiptir. Askiyeciler iki veya daha fazla kişiden oluşabilmekte, fakat laf sanatını icra edenler sadece iki kişi ile sınırlandırılmaktadır. Askiyede olduğu gibi lafta da bu sanatı icra eden kişilerde aranan en önemli özellik hazırcevaplıktır. Benzer özelliklere sahip olan askiye ve laf türlerinin icrasındaki farklılık içerikle ilgilidir. Askiyede, karşılıklı atışmalarda yer alan mecazî anlamlı sözler söyleme, lafta yerini mübalağaya bırakmıştır. Bahadır Sarımsakov, laf türünde mübalağanın yeri hakkında şu yorumu yapmaktadır: “Laf türünün poetik özelliklerinden bahsederken, mübalağa üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Çünkü laf, sadece mübalağa ile doğar ve mübalağa ile yaşar.”⁶

Burada örnek olarak vereceğimiz laf, bu türdeki mübalağanın ne derecede olduğunu açıkça göstermektedir:

¹ Kamilcan İmamov, “Askiye”. Haz: İmamov vd. **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı**. Okıtuvcı Neşriyatı, Taşkent 1990, s. 280.

² Rasul Muhammedaliyev, **Askiye**. Adabiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1970, s. 5.

³ Muhsin Kadırov, “Askiye”, **Özbek Folklorı Oçerklari**. Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, s.165.

⁴ Ahunjan Safarov ve Darmanay Orayeva, **Özbek Halk Ağzaki Badiiy İcadı**. (II. Bölüm), BuhDU Neşriyatı, Buhara 2006, s. 117.

⁵ Ahunjan Safarov ve Darmanay Orayeva, **age**, ss. 117-118.

⁶ Bahadır Sarımsakov, “Laf”, **Özbek Folklorı Oçerklari**, Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, s. 159.

“Birinci lafçı:

- Bizim yaşadığımız yer o kadar soğuk olur ki, yanan kandil buz tuttuğu için üfleyip söndürmek mümkün olmaz, der.

İkinci lafçı ise:

- O da soğuk mu, bizim yaşadığımız yer o kadar soğuk olur ki, ağızımızdan çıkan kelimeler bile buz tutar. Ne hakkında konuştuğumuzu anlamak için kelimelerimizi ateşle eritmek zorunda kalırız, şeklinde cevap verir.”⁷

Yukarıda verdiğimiz bilgiler dikkatle incelenecek olursa, Özbek mizahındaki askiye ve laf türlerinin en önemli özelliklerinin hazırcevaplık, mübalağa, mecâzi ve kinâyeli sözler söyleme olduğu görülmektedir. Bu sözü edilen özelliklerin tamamının aynı zamanda fıkra türünün de özellikleri olduğu bilinmektedir. Bu nedenle askiye, laf ve fıkra türlerinin birbiriyle oldukça yakın türler olduğu kanaatindeyiz.

Özbek mizahının üçüncü ve en yaygın türü, Özbek Türkçesinde “latife” olarak adlandırılan fıkra türüdür.⁸ Özbek folklorunda fıkra; “nazik, birden fazla anlamı olan söz, kinaye ve sembollerden ibaret olan güldürücü hikâye” olarak tanımlanmaktadır.⁹ Özbek fıkraları kahramanları bakımından incelendiğinde, fıkralarda “mahallî” ve “ferdî” olmak üzere iki farklı tipin mevcut olduğu görülmektedir. Özbek fıkralarındaki mahallî tipler, Türkiye’deki Kayserili, Karadenizli vb. gibi tiplere benzer şekilde, çeşitli köy ve bölgelerin adıyla anılmaktadır. “Buhara’da Şirinîliler ve Emarîler, Semerkant’ta Mahallâtîler, Harezmi’de Hankalılar, Fergana Vadisi’nde Girvânîliler ve Altarıklılar, Kaşkaderya’da Paçyanlılar, Surhan’da Gurultular” Özbekistan’daki mahalli tipler olarak kabul edilmekte ve bu bölge tipleriyle ilgili fıkralar günümüzde de anlatılmaktadır.¹⁰

Günümüzde Özbek fıkralarındaki tek ferdî tip Nasrettin Hoca’dır. Nasrettin Hoca Özbek Türkleri arasında “Nasriddin Afandi” veya kısaca “Afandi” olarak tanınmaktadır. Özbeklerdeki Afandi tipi fıkralarla o kadar özdeşleşmiştir ki, genellikle fıkra denince Afandi, Afandi dendiğinde fıkra akla gelmektedir. Bu nedenle de “herkesin yaptığının tersine iş tutanlara “Afandi misan (Efendi misin)” ya da ‘Afandiga ohşaydi (Efendiye benziyor)’ şeklinde ibareler kullanılmaktadır.”¹¹

Fıkra türü hakkında araştırma yapan Özbek bilim adamlarının büyük bir çoğunluğu, Nasriddin Afandi tipinin Özbek fıkralarında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yer almaya başladığını kabul etmektedir. Özbek bilim adamlarındaki bu kabulün temelinde, tanınmış Özbek bilim adamı Hadi Zarif’in konuyla ilgili araştırmaları bulunmaktadır. Hadi Zarif, 1935 yılında Namangan’da el yazması bir antoloji satın aldığı ve bu el yazmasında 19 tane Hoca Hasredin Efendi fıkrasının bulunduğunu belirtmektedir. Bu antolojinin 1862-1863 yıllarında Rum lisanından (Osmanlı Türkçesi) Maveraünnehir diline (Doğu Türkçesi) tercüme edilmiş olduğunu kaydetmiştir. Hadi Zarif, bu tercüme çalışmalarını Türkiye sahasında Nasrettin Hoca fıkralarının ilk defa yayınladığı 1837 yılına kadar gidebileceğini belirtmektedir. O yıllarda Nasrettin Hoca fıkralarının Özbekler tarafından bilinmediğini, hatta 1920’li yılların ikinci yarısında şehirlerden uzak yerlerde yaşayanlar arasında Nasriddin Afandi latifelerini bilen kişilere çok az

⁷ Bahadır Sarımsakov, *agm*, s. 159.

⁸ Latifeler, ortaya çıkışları bakımından sözlü edebiyat ürünleri olmasına rağmen, Çağatay edebiyatında bu türün yazılı örnekleri de mevcuttur. Çağatay edebiyatındaki latifeler genellikle hayatı, eserleri ve karakteri ile topluma örnek olan şahıslar hakkındaki küçük ve güzel hikâyeler şeklindedir. Mevlana Ali Safi’nin “Letaifu’t-Tavaif”, Abdurrahman Cami’nin “Baharistan”, Ali Şir Nevaî’nin “Tarihi Enbiya ve Hükema” adlı eserlerindeki bazı küçük hikâyeler klasik edebiyattaki fıkraların tipik örnekleridir. N. Homatov ve B. Sarımsakov, *Adabiyatşunashlik Terminlarining Rusça-Özbekçe İzahli Lugati*, Okituvçi Neşriyatı, Taşkent 1979, s. 158.

⁹ Kamilcan İmamov, *agm*, s. 216.

¹⁰ Ahunjan Safarov ve Darmanay Orayeva, *age*, s. 29.

¹¹ Farida Yoldaşeva, “Latifa”. *Özbek Folklorı Oçerklari*, Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, s. 142.

rastladıklarını kaydetmiştir. Hadi Zarif, Nasrettin Hoca tipinin bu tercüme yoluyla, Türkiye ve Azerbaycan Türklerinden Özbek Türklerine geçtiği ihtimali üzerinde durmuştur.¹²

Özbeklerdeki Nasreddin Afandi tipi üzerinde çalışan Ferida Yoldaşeva'nın yaptığı araştırmalar, Hadi Zarif'in üzerinde durduğu bu tercümelemlerin daha sonraki yıllarda hem elyazması hem de halk kitabı olarak halk arasında yayıldığını göstermektedir. F. Yoldaşeva'nın tespitlerine göre; günümüzdeki adı Alişir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü Folklor Arşivi'nde¹³ Nasrettin Hoca'nın 19 fıkrasının bulunduğu Abdüfatur adlı bir hattat tarafından kaleme alınmış bir el yazması ve tamamı Nasreddin Efendi adı ile 1908, 1910, 1912, 1915 ve 1917 yıllarında halk kitabı olarak yayınlanmış Nasrettin Efendi fıkraları bulunmaktadır.¹⁴

Özbekler arasından Nasreddin Afandi fıkralarının derlenerek yayınlanması faaliyetleri Sovyetler Birliği döneminde hız kazanmıştır. 1932 yılından başlayarak dönemin süreli yayınlarında Nasreddin Afandi fıkraları yayınlanmaya başlamıştır. 1932-1941 yılları arasında Nasreddin Afandi fıkralarının yayınlandığı süreli yayınların isimleri şu şekildedir; Dulistan, Sovet Adabiyatı, Muşum, Literaturniy Uzbekistan, Kolhoznik, Yengi Fargana, Yarkin Hayat ve Kızıl Özbekistan.¹⁵

Yukarıda sözünü ettiğimiz yayınlardan sonra, Hadi Zarif tarafından hazırlanan "Özbek Folkloru" adlı çalışmada 6 tane Afandi fıkrası yayınlanmıştır.¹⁶ Sovyetler Birliği döneminde müstakil kitap olarak ilk yayın, Şarif Rıza'nın toplayıp 1941 yılında altı küçük kitapçık halinde yayınladığı "Afandi Latifalari"¹⁷ kabul edilmektedir. Bu kitaplarda iki yüze yakın fıkra metni yayınlanmıştır. Bu dönemden sonra, Afandi fıkralarının yayınlandığı daha hacimli kitaplar yayınlanmaya başlamıştır. Abdulla Kahhar tarafından derlenen fıkralar "Afandi Latifalari"¹⁸ adıyla 1959 yılında yayınlanmıştır. Yine bu dönemde, Sabir Abdulla ve Adham Rahmat tarafından toplanan beşyüze yakın fıkra "Hasreddin Afandi Latifalari"¹⁹ adıyla 1960 yılında yayınlanmıştır. Daha sonra, Özbek Halk İcadı serisinden "Latifalar"²⁰ adlı kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta yayınlanan fıkra metinleri H. Razzakov, Ş. Şamaksudov ve Ş. Şarahmedov tarafından toplanmıştır. Bundan bir yıl sonra Muşum Kütüphanesi Serisi'nden "Yangi Latifalar"²¹ adıyla, 1974 yılında ise, Özbek Nasreddin Afandi fıkralarının bulunduğu "Handalar"²² adlı kitap yayınlanmıştır. Nasreddin Afandi fıkralarının yayınlandığı bir başka kitap yine "Afandi Latifalari"²³ adını almaktadır. Bizim ulaşabildiğimiz son fıkra kitabı, 1993 yılında yayınlanan "Kadimiy Afandi Latifalari"²⁴ adını taşımaktadır. Hacim olarak oldukça küçük olan bu kitapta seksenyedi tane fıkra bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi Özbekistan sahasındaki Nasreddin Afandi fıkralarının metinleri pek çok defa yayınlanmıştır. Elbette bu yayınların her birinde tekrar edilen ve farklı fıkralar yer almaktadır. Özbekistan'daki Nasreddin Afandi fıkralarının muhtemel sayısı hakkında Özbek bilim adamlarının fikirleri birbirinden oldukça farklıdır. Özbekler arasındaki Nasreddin Afandi fıkralarının sayısı bazı kaynaklarda iki bin²⁵, bazı kaynaklarda iki binden fazla²⁶ bazı kaynaklarda ise, beş bin tane²⁷ olarak kabul edilmektedir.

¹² Hadi Zarif, "Özbek Sovet Folkloristikası Tarihiden", **Özbek Sovet Folklori Masalalari**, 1. Kitap, Fan Neşriyatı, Taşkent 1970, s. 223.

¹³ Söz konusu enstitünün Sovyetler Birliği dönemindeki adı A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'dür.

¹⁴ Farida Yoldaşeva, **agm**, s. 139.

¹⁵ Farida Yoldaşeva, **agm**, s. 140.

¹⁶ Hadi Zarif, **Özbek Folklori**, OzSSR Davlat Oquv-Pedagogik Neşriyatı, Taşkent 1939, ss. 263-265.

¹⁷ Şarif Rıza, **Afandi Latifalari**, Taşkent 1941.

¹⁸ **Afandi Latifalari**, Haz: Abdulla Kahhar, Taşkent, 1959.

¹⁹ **Nasreddin Afandi Latifalari**, Haz: Sabir Abdulla-Adham Rahmat, Taşkent 1960.

²⁰ **Latifalar**, Haz: H. Razzakov, Ş. Şamaksudov ve Ş. Şarahmedov, Taşkent 1965.

²¹ **Yangi Latifalar**, Taşkent 1966.

²² **Handalar**, Taşkent 1974.

²³ **Afandi Latifalari**, Haz: Bahadır Sarımsakov-Farida Yoldaşeva, Taşkent 1989.

²⁴ **Kadimiy Afandi Latifalari**, Haz: Muhammad Amin-Alimcan Cora oğlu, Calaliddin Cora oğlu, Abdulla Kadiriyy Neşriyatı, Taşkent 1993.

²⁵ **Latifalar**, Haz: H. Razzakov, Ş. Şamaksudov ve Ş. Şarahmedov, Badiyy Adabiyat Neşriyatı, Taşkent 1965, s.378.

²⁶ Razzakov vd., **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı**, Okutuvçi Neşriyatı, Taşkent 1980, s. 178.

²⁷ Farida Yoldaşeva, "Latifa". **Özbek Folklori Oçerklari**, Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, s. 141.

Bu noktada biraz da Özbek Türkleri arasında Nasreddin Afandi tipi ile ilgili değerlendirmelere değinmek istiyoruz. Nasreddin Afandi tipinin tarihi bir kişilik olmadığını, halk muhayyilesinin bir ürünü olduğunu savunan bilim adamları dışında, Özbek bilim adamları arasında, bu tipin Türkiye ve Azerbaycan Türklerinden, Özbek Türklerine geçtiğine dair yaygın bir kanaat olmasına rağmen, halk arasında Nasreddin Afandi tipinin ana vatanının Özbekistan olduğuna dair iki farklı rivayet bulunmaktadır. Halk arasındaki her iki rivayette de Nasreddin Afandi'nin vatanı olarak Buhara gösterilmektedir. Bu rivayetlerden birincisine göre; Buharalı testi ustası Şermamat'ın çocuğu yoktur. Karısının duaları sonucu testilerinin birinin içinde iki dişi olan bir bebek bulur. Bebeğin doğuştan iki dişinin olması onun büyüdüğünde hükümdar olacağını işaretidir. O zamanın Buhara kanunlarına göre bebeğin anne ve babası doksan gün içinde bulunamadığı için Şirmamat bu bebeği evlatlık alır. Çocuk büyüyüp oldukça akıllı biri olur ve daima babasına yardım eder. Nasreddin Afandi adaletsizliğe karşı çıkan, öksüz ve gariplere yardım eden biridir.²⁸ Türk destan ve halk hikâyelerinde karşımıza çıkan çocuksuzluk motifinin bu rivayette yer alması oldukça dikkat çekicidir.

Nasreddin Afandi tipinin anavatanı hakkında Özbekler arasında bulunan bir diğer rivayete göre, Nasreddin Afandi'nin anavatanı, Buhara'daki Zarafşan nehri yakınlarında bulunan ve tarihi çok eskilere kadar giden "Şirinî" köyüdür. Özbek fıkralarındaki mahalli tiplerlerden biri olan Şirinî köylüleri Nasreddin Afandi'nin kendi köylerinde doğup büyüdüğüne inanmaktadırlar. Yaşlı Şirinîlilerin anlattığına göre; Afandi, insanların "horoz her yerde aynı öter" şeklindeki sözlerine inanmadığı için köyden çıkar ve pek çok memleket gezerek köyüne geri döner. İnsanların söylediklerinin doğru olduğunu öğrenen Afandi; "Hiçbir yerde adalet yokmuş, vakitsiz öten horozun başı kesilirmiş" der. Bütün dünyayı gezip dolaşan Afandi köylülerine, kendisini öldükten sonra Zarafşan nehrinin yanındaki tepenin üzerine gömmelerini ve bu tepenin yanına bir minare yaparak minarenin üzerine de bir horoz heykeli dikmelerini vasiyet eder. Şirinî köyündeki yaşlıların anlattıklarının en ilginç tarafı da şöyledir; Afandi ölümünden önce kendine bir kabir yaptırır, bu kabrin etrafında duvar olmasa da kabrine bir kapı yaptırır ve bu kapıya iki tane kilit asar.²⁹ Buhara'daki Şirinî köyünde anlatılan bu rivayetin Akşehir'deki Nasrettin Hoca kabrindekine benzer bir şekilde ortaya çıkması oldukça dikkat çekicidir. Türk dünyasının farklı iki coğrafyasında Nasrettin Hoca ile ilgili benzer durumların bulunması, Türk kültürünün yaşandığı farklı iki coğrafyada Nasrettin Hoca tipinin tamamen benzer özelliklere sahip bir tip olarak benimsendiğini ve Nasrettin Hoca gibi bir tip sayesinde Türk kültürüne has unsurların günümüze kadar ortak bir şekilde taşındığını göstermesi bakımından önemlidir.

Şimdi Özbekistan'daki Afandi fıkraları ve fıkralardaki Afandi'nin özellikleri hakkında bilgi vermek istiyoruz. Özbek Türklerindeki Afandi fıkraları yapıları bakımından incelendiğinde, Afandi tipinin fıkralarda karşımıza iki farklı şekilde çıktığı görülmektedir. Afandi bazı fıkralarda, akıllı, söz söyleme ustası, nazik tabiatlı, hayat tecrübesi olan, emeğe saygılı, insanları seven, adaletli, şefkatli, zulüm ve adaletsizliğe karşı duran ve oldukça ilginç bir tip olarak tasvir edilir. Bu fıkralarda haksızlığa ve adaletsizliğe karşı olan duruşunu kinaye, alay, taşlama ve mizah yoluyla gösterir. Afandi bazı fıkralarda ise, oldukça sıradan, sezgisiz, aptala yakın bir tip olarak tasvir edilmektedir. Bu şekilde tarif edildiği fıkralarda da aptallık, saflık, hissizlik gibi kötü özellikleri şaka ve alaya alma yoluyla güldürerek eleştirir.³⁰

Özbek fıkralarının kahramanı olan Afandi, her fıkrasında farklı rolleri oynayan bir aktör gibidir ve içinde yaşadığı toplumun bütün kesimleriyle ilişki içinde olan bir tip olarak tasvir edilir. Onun ilişki içinde olduğu bu kesimler, toplumun farklı sosyal tabakalarının temsilcileri olarak karşımıza çıkarlar.

²⁸ Toramirzo Cabbarov, "Dünyanın Oğlu Özbek-Türk Nasreddin Hoca", **Nasreddin Hoca'nın Dünyası**. Haz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996, s. 47.

²⁹ Yoldaş Mukımoğlu Otaş, "Mangu Milliy Kahraman (Song Söz Örnida)", **Kadimiy Afandi Latifalari**, Halk Mirası Neşriyatı, Taşkent 1993, ss. 43-44.

³⁰ Kamilcan İmamov, "Askiye", Haz: İmamov vd. **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı**. Okıtuvçı Neşriyatı, Taşkent 1990, s. 217.

Özbek fıkralarındaki Afandi tipinin karşılaştığı sosyal tabakaları şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Hükümdarlar, 2. Din adamları, 3. Bilginler, 4. Halktan kişiler.³¹

Afandi, emir, padişah ve han gibi hükümdarlarla ilişki içinde olduğu fıkralarda sarayda, avda, ziyafette, seferde ve hükümdarların meclislerinde karşımıza çıkar. Afandi bu fıkralarda sıradan köylü, hâkim, vezir, şair, derviş, tercüman, ressam, danışman, bilgin vb. gibi tipler olarak tasvir edilir.³² Bu tip fıkralarda genellikle hükümdarın adı verilmez, fıkralarda adı geçen tek hükümdar Timur'dur. Afandi, Timur ile karşı karşıya geldiği fıkralarda genellikle onun kötü huylarını ve adaletsiz uygulamalarını eleştirir.

Afandi'nin din adamları ile birlikte yer aldığı fıkralarda, Afandi imam, kadı ve mollalar ile çeşitli toplantılarda karşılaşır, onların sohbetlerinde bulunur. Fıkralarda oruç tutma, ezan okuma, sadaka verme gibi dini konular yer alır. Bu tür fıkralarda din adamlarının neredeyse tümü olumsuz karakterler olarak tasvir edilmektedir.

Afandi'nin din adamları ve hükümdarlar, özellikle de Timur ile birlikte yer aldığı fıkralar değerlendirilirken bu tür fıkraların Sovyetler Birliği döneminde komünizm ideolojisine hizmet etmek üzere kullanılmış olduğu göz ardı edilmemelidir. Safarov ve Orayeva'nın konuyla ilgili değerlendirmeleri dikkate değerdir: "Çar sömürgecileri ve onların vekilleri olan Bolşeviklerin kurduğu sistem, halkımızın milli değerlerinin yanında Emir Timur'un adını da kötülemek amacındaydı. Bu amaçla Timur'u istilacı, acımasız, cahil biri olarak kötülemek için bütün imkânlardan faydalanılmıştır. Hatta bu ruhta yazılan bütün eserler ödüllendirilmiştir."³³

Afandi fıkralarında yer alan bir başka grup da bilginlerdir. Afandi bu tür fıkralarda hatipler, bilginliğiyle övünenler, bilimin çeşitli sahalarının temsilcileri, astrologlar ve bu kişilerin öğrencileri ile bir araya gelir. Afandi çeşitli bilmeceleri çok rahat bir şekilde bilir, bu kişilerin çözmeye çalıştığı problemleri hiç zorlanmadan çözer ve bir bilgin edasıyla davranan biri olarak karşımıza çıkar.³⁴

Afandi fıkralarında halktan kişiler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Afandi bu kişilerle yolda, pazarda, camide, bağda, bahçede kısacası günlük hayatın yaşandığı bütün mekanlarda bir araya gelir. Sosyal hayatta yer alan komşu, bekçi, çeşitli meslek sahipleri bu fıkralarda Afandi ile birlikte karşımıza çıkar ve günlük hayatta karşılaşılan olaylarla ilgili Afandi fıkralarına özgü komik durumlar ortaya çıkar.

Buraya kadar Özbek Türklerindeki Nasrettin Afandi tipi ve fıkraları hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra, Afandi fıkralarının çeşitli sanat dallarında işlenmesiyle ortaya çıkan eserler hakkında da bilgi vererek makalemizi sonlandırmak istiyoruz. Afandi tipi ve fıkraları edebiyat ve sinema, tiyatro ve heykel gibi sanat dallarına ilham kaynağı olmuştur. Edebiyat alanında: Gafur Gulam'ın "Afandi ve Şeytan Hakıda", Zahir Alam'ın "Nasreddin'in 41 Paşçası (Sineği)" adlı eserleri. Sinema alanında: "Nasreddin Hokand'da", "Nasreddin Buhara'da", "Nasreddin'in 12 Mazarı", "Afandinin Beş Karısı", "Hoja Nasreddin Oyun Başlanadı" filmleri. Tiyatro alanında: Yusuf Azimzade'nin "Yaş Nasreddin'in Sargüzaştları" ve "Ya Afandi, ya Şah, ya...", S. Aliyev'in "Nasreddin Afandi ve Azrail", Abdumalik Bahariy'nin "Falbin (Falcı) Hoca Nasreddin" adlı tiyatro eserleri Afandi tipi veya fıkralarından hareketle üretilmiş eserlerdir.

Sonuç olarak, Özbek Türklerindeki Nasreddin Afandi, Türkiye sahasındaki Nasrettin Hoca ile oldukça benzer özelliklere sahip bir tiptir. Bu benzerlikler, pek çok noktada ortak özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özbek Türkleri ve Türkiye Türkleri birbirlerinden uzak iki coğrafi alanda yaşıyor olmalarına rağmen, Nasrettin Hoca tipi ve fıkralarında ortak noktalar olması bu iki Türk boyunun Nasrettin Hoca'yı ve fıkralarını ne kadar benimsemiş olmalarının bir göstergesidir. Ayrıca, Nasrettin

³¹ Afandi'nin ilişki içinde olduğu sosyal tabakalar, 1965 yılında yayınlanan "Latifeler" adlı kitaptaki fıkraların tasnifi ve F. Yoldaşeva'nın "Özbek Latifalarıda Nasreddin Afandi Obrası" kitabındaki tasniften hareketle hazırlanmıştır.

³² Farida Yoldaşeva, **Özbek Latifalarıda Nasreddin Afandi Obrası**, Fan Neşriyatı, Taşkent 1979, s. 32.

³³ Ahunjan Safarov ve Darmanay Orayeva, **Özbek Halk Ağzaki Badiiy İcadı**, (II. Bölüm), BuhDU Neşriyatı, Buhara 2006, s. 33.

³⁴ Farida Yoldaşeva, **agm**, s. 58.

Hoca gibi tiplerin Türk boyları arasındaki kültür birliğinin, kültürel unsurların paylaşımını ve sürekliliğini sağlamadaki önemini açıkça göstermektedir. Ortak kültür mirasımıza ait değerlerin bu şekilde paylaşılması ve yaşatılarak artırılması Türk boylarını birbirine daha da yakınlaştıracaktır.

Kaynaklar

- 📖 CABBAROV Toramirzo, “Dünyanın Oğlu Özbek-Türk Nasreddin Hoca”, **Nasreddin Hoca'nın Dünyası**, Haz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1996, ss. 45-49.
- 📖 HOMATOV N. ve SARIMSAKOV B., **Adabiyatşunashlık Terminlarining Rusça-Özbekçe İzahli Lugati**, Okıtuvçı, Taşkent 1979.
- 📖 İMAMOV Kamilcan, “Askiye”, Haz: İmamov vd. **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı**, Okıtuvçı Neşriyatı, Taşkent 1990, ss. 280-286
- 📖 KADİROV Muhsin, “Askiye”, **Özbek Folklorı Oçerklari**. Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, ss. 163-176.
- 📖 **Latifalar**, Haz: H. Razzakov, Ş. Şamaksudov ve Ş. Şorahmedov. Badiiy Adabiyat Neşriyatı, Taşkent 1965.
- 📖 MUHAMMEDALİYEV Rasul, **Aksiye**. Adabiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1970.
- 📖 OTAŞ Yoldaş Mukimoğlu, “Mangu Milliy Kahraman (Song Söz Örnida)”, **Kadimiy Afandi Latifalari**, Halk Mirası Neşriyatı, Taşkent 1993, ss. 42-46.
- 📖 RAZZAKOV vd., **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı**. Okıtuvçı Neşriyatı, Taşkent 1980.
- 📖 SAFAROV Ahunjan ve ORAYEVA Darmanay, **Özbek Halk Ağzaki Badiiy İcadı**, (II. Bölüm), BuhDU Neşriyatı, Buhara 2006.
- 📖 SARIMSAKOV Bahadır, “Laf”, **Özbek Folklorı Oçerklari**, Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, ss. 151-162.
- 📖 YOLDAŞEVA Farida, **Özbek Latifalarida Nasriddin Afandi Obrazı**, Fan Neşriyatı, Taşkent 1979.
- 📖 , “Latifa”, **Özbek Folklorı Oçerklari**, Cilt: 2, Fan Neşriyatı, Taşkent 1989, ss. 139-150.
- 📖 ZARİF Hadi, **Özbek Folklorı**, OzSSR Davlat Oquv-Pedagogik Neşriyatı, Taşkent 1939.
- 📖 , “Özbek Sovet Folkloristikası Tarihidan”, **Özbek Sovet Folklorı Masalalari**, 1. Kitap, Fan Neşriyatı, Taşkent 1970, ss. 218-281.